

Zesenvijftigste oecumenische ontmoetings- en studiedag
Cinquante sixième journée œcuménique d'étude et de rencontre

Oorlog en vrede
Een uitdaging voor de christelijke Kerken
-
Guerre et Paix
Un défi pour les Eglises chrétiennes

Zaterdag - samedi 09.12.2023
Theologisch en Pastoraal Centrum - Groenenborgerlaan 149 – 2020 Antwerpen

Mennonitische reacties op de oorlog in Oekraïne door de heer Neal Blough

Historische achtergrond

Alvorens in te gaan op het onderwerp van vandaag, wil ik je graag wat achtergrondinformatie geven om beter te begrijpen wat volgt. Wanneer we het hebben over mennonieten (doopsgezinden), zal ik de term "wederdopers/anabaptisten" gebruiken om hun oorsprong te beschrijven.

De kern van de protestantse hervormingen van de 16e eeuw werd gevormd door verschillende bewegingen van anabaptisten: in Zwitserland, Duitsland, Nederland (inclusief België) en Moravië. In het midden van een periode van grote conflicten, werden deze bewegingen - die aanvankelijk beweerden Luthers en Zwingliaans te zijn - al snel afgewezen en verbannen, voornamelijk vanwege hun afwijzing van de kinderdoop.

Twee belangrijke gebeurtenissen werden aan de anabaptisten toegeschreven: de boerenopstand (1525) en het "koninkrijk van Münster" (1534-35). Het duurde eeuwen voordat de geschiedschrijving afstand nam van de confessionele polemieken en de gecompliceerde verbanden ophelderde. Wat ons betreft hebben we het over twee anabaptistische bewegingen die bekend werden als "mennonieten". De eerste ontstond in Zwitserland rond de hervormer Zwingli uit Zürich, de tweede in Nederland, waar na Münster Menno Simons de belangrijkste leider werd.

Deze laatste maakte zijn opwachting in Vlaanderen vanaf de jaren 1530, vaak onder textielarbeiders, in Gent, Brugge, Kortrijk, Aire, Cassel, Comines, Halluin, Hondshoote, Oostende en elders. De eerste executie van een anabaptist gebeurde in Gent in 1535 en de laatste in 1592. In de 16e eeuw waren er 400 anabaptistische martelaren in Vlaanderen. De meesten van hen emigreerden uiteindelijk naar het noorden om zich bij de Nederlandse anabaptisten aan te sluiten, waar ze altijd "Vlamingen" genoemd zouden worden.

Verschillende elementen kenmerken deze kerken: de afwijzing van de kinderdoop, de scheiding van kerk en staat, gewetensvrijheid en de afwijzing van geweld vanuit de leer van Christus. De doopkwestie is gekoppeld aan de afwijzing van een territoriaal christendom waarin iedereen die geboren wordt, gedoopt wordt zonder het te vragen en zich dus christen mag noemen.

Anabaptistische/Mennonitische standpunten over oorlog en geweld

Al heel vroeg maakten de anabaptisten waarover hier sprake is, geweldloosheid tot een confessionele kwestie. Hier zijn een paar voorbeelden

- **De overeenkomst van Schleithem (1527)¹**

Op deze manier, door de kracht van het woord van Christus (dat zegt) "u moet de goddelozen niet weerstaan", zullen ook de duivelse wapens van geweld, zoals zwaarden, wapenrustingen en andere soortgelijke dingen, met al hun gebruik, ten gunste van onze vrienden of tegen onze vijanden, van ons worden losgemaakt.

- **Menno Simons**

(Christenen) kennen haat noch wraak, want zij hebben lief wie hen haten. Ze vergelden geen kwaad met kwaad, maar goed voor kwaad. Zij voeden de hongerigen en geven de dorstigen te drinken. Zij zijn de kinderen van de vrede. Zij hebben hun zwaarden omgesmeed tot ploegscharen en hun speren tot snoeihaken. Zij leren geen oorlog meer. Zij geven Caesar wat van Caesar is en God wat van God is².

- **Belijdenis van Dordrecht (1632)**

Met betrekking tot het onderwerp geweld, dat bestaat in het weerstaan van vijanden met het zwaard, geloven en belijden wij dat de Heere Christus aan Zijn discipelen en navolgers alle geweld en wraak ontzegde en verbood, en gebod en vermaande aan niemand kwaad voor kwaad te vergelden, of belediging voor belediging, maar het zwaard af te zweren, of zoals de profeten voorzeggd hebben, er ploegscharen van te maken. Waaruit wij concluderen dat wij, in overeenstemming met zijn voorbeeld, zijn leven en zijn leer, niemand leed, pijn of verdriet mogen berokkenen, maar het grootste geluk en de welvaart van allen moeten nastreven en, als het nodig is, van stad naar stad of van het ene land naar het andere moeten vluchten uit liefde voor de Heer en het nemen van goederen moeten aanvaarden, maar niemand mogen laten lijden- of terugslaan³.

- **Hedendaagse geloofsbelijdenis**

Als volgelingen van Jezus zijn we geroepen om deel te nemen aan zijn dienstwerk van vrede en gerechtigheid. Hij belooft ons zegen als we vredestichters zijn en gerechtigheid zoeken. We handelen in een geest van zachtmoedigheid en aanvaarden vervolging omwille van gerechtigheid. Als volgelingen van Christus bereiden we ons niet voor op of nemen we niet deel aan oorlog. Dezelfde Geest die Jezus heeft aangegrepen, bezielt ook, zodat we

¹ Cf. Claude Baecher

²² (89-91, *La nouvelle naissance*)

³ Extrait de l'article 22, Confession de foi dans une perspective mennonite (2001)

onze vijanden liefhebben en vergeven in plaats van wraak te nemen. [...] We moedigen christenen en politieke autoriteiten aan om rechtvaardige en broederlijke relaties op te bouwen tussen landen, etnische groepen, stammen, sociale klassen, enzovoort, om geweld in verband met onrechtvaardigheid in al zijn vormen te voorkomen. In het geval van een conflict nodigen wij de autoriteiten uit om alle geweldloze dwangmiddelen te gebruiken die de waardigheid en integriteit van personen respecteren.

- **Gemeenschappelijke overtuigingen Mennonite World Conference**

De Geest van Jezus stelt ons in staat God te vertrouwen op alle gebieden van het leven, zodat wij vreedstichters worden, geweld afzweren, onze vijanden liefhebben, gerechtigheid zoeken en onze goederen delen met hen die in nood verkeren.

Reflecties op de oorlog in Oekraïne

Laten we beginnen met te vermelden dat Oekraïne een belangrijke plaats inneemt in de geschiedenis van de mennonieten. Voordat de verdraagzaamheid tegen het einde van de 16e eeuw vaste voet kreeg in Nederland, emigreerden veel mennonieten naar de regio Danzig. Er werden grote gemeenschappen gesticht en mennonieten waren vrijgesteld van militaire dienst.

In de 18e eeuw deed Catharina de Grote, de Russische keizerin, op zoek naar bekwame boeren, een beroep op deze mennonieten die Pruisen waren geworden. Vanaf 1789 vestigden duizenden mennonieten zich in de door de Russen bezette gebieden van het huidige Oekraïne. Ze stichtten er kolonies, boerderijen en scholen. Van daaruit begon vanaf 1875 een emigratie naar Noord-Amerika, een proces dat voortduurde tot in de 20e eeuw, naar Canada, Paraguay en de Verenigde Staten. Degenen die achterbleven ondervonden de onderdrukking van het communistische regime en vertrokken uiteindelijk naar Duitsland na de val van de Berlijnse Muur. Vandaag de dag is er nog maar een klein aantal mennonieten in Oekraïne, maar het land neemt een belangrijke plaats in de mennonitische herinnering.

De huidige oorlog heeft duidelijk reacties uitgelokt binnen de mennonitische wereld. We zullen drie standpunten bekijken van mensen die contacten hebben met Oekraïne.

- Jonathan Searle⁴

Jonathan Searle, van de Baptistische theologische faculteit Spurgeon's College, staat in direct contact met Oekraïense Mennonieten en gaf les in Donetsk in Oost-Oekraïne tot de Russische bezetting in 2013.

Er zijn nog maar 11 mennonitische kerken over in Oekraïne, in de regio's Zaporijjia en Dnipro. Hoewel de meeste Oekraïense mennonieten geweldloosheid nog steeds

⁴ "Putin has cured me of my pacifism: Ethical Issues Confronting Mennonites in Light of the Russian War against Ukraine", *Anabaptism Today*, Vol. 5 No. 1 (2023).

Before starting work at Spurgeon's in 2013, Joshua Searle worked at Donetsk Christian University (DCU) in Eastern Ukraine before DCU was occupied by armed militants during the Russian army's invasion of the Donetsk Region in 2014.

aanhangen, dienen verschillende voorgangers momenteel als militaire aalmoezenier. In een gesprek met één van deze voorgangers vroeg Searle: "Hoe verzoent u het mennonitische pacifisme met uw functie van militaire aalmoezenier? Het antwoord: "Dat geloof is niet langer houdbaar, Poetin heeft me genezen van mijn pacifisme". Vanuit dit antwoord ontwikkelt Searle zijn argumentatie dat het "traditionele doopsgezinde standpunt van absoluut pacifisme steeds twijfelachtiger wordt. Het moet worden genuanceerd en verfijnd". Zonder het expliciet te zeggen, ontwikkelt Searle een redenering die dicht bij de traditie van de "rechtvaardige oorlog" ligt.

Een pacifist die een absolutistisch standpunt inneemt door te weigeren het gebruik van gewapend geweld te overwegen, zelfs om zijn eigen familie te verdedigen, draagt niet bij aan een vreedzame oplossing, maar draagt in feite bij aan het bestendigen en verlengen van de oorlog en het aanmoedigen van de verspreiding ervan naar buurlanden. De belangrijkste zwakte van het absolute pacifistische standpunt is dat het geen onderscheid maakt tussen kwaadaardige, agressieve en onderwerping veroorzakende oorlogen en defensieve oorlogen, die nodig zijn om de verdere vernietiging en aantasting van onschuldige levens te voorkomen⁵.

Searle pleit dus voor de noodzakelijke keuze voor het minste kwaad. "Het kan soms tragisch noodzakelijk zijn om geweld toe te passen, zelfs dodelijk geweld, om de krachten van het kwaad te beteugelen"⁶. Dit standpunt weerspiegelt ook de vele keren dat mennonieten de wapens hebben opgenomen in oorlogssituaties. In Europa werd het standpunt van geweldloosheid eerder verlaten in de 19e eeuw en kwam het pas weer op de agenda na de Tweede Wereldoorlog⁷.

Johannes Reimer

Johannes Reimer, van oorsprong mennoniet, werd geboren in Siberië en groeide op in de voormalige Sovjet-Unie. Zijn familie verloor vier keer hun huis, zijn beide grootvaders werden vermoord door de Sovjets en hijzelf bracht meerdere jaren door in een werkkamp vanwege zijn geweldloze houding.

Reimer woont momenteel in Duitsland, waar hij hoogleraar missiologie en interculturele theologie is. Hij staat ook aan het hoofd van de afdeling publieke betrokkenheid van de World Evangelical Alliance⁸. Reimer komt uit dat deel van de mennonitische wereld dat zich identificeert met de evangelische familie. In het hier besproken artikel gaat Reimer in op de Slavische evangelische wereld vanuit zijn mennonitische perspectief⁹.

Evangelicals (baptisten, pinksterbeweging, mennonieten) in deze post-Sovjetlanden delen een gemeenschappelijke geschiedenis en min of meer dezelfde theologische overtuigingen. Interessant is dat geweldloosheid en de scheiding van kerk en staat tot

⁵ Searle, p. 17.

⁶ *Ibid.*

⁷ Zie Alle Hoekema, Neal Blough, Hanspeter Jecker, *Foi et tradition à l'épreuve*, Editions Excelsis, 2012.

Traduction néerlandaise, Hanspeter Jecker, Ed van Straten, Neal Blough, Alle G. Hoekema, *Geloof en Traditie beproefd*, Internationaal Menno Simons Centrum, 2012.

⁸ https://www.linkedin.com/today/author/johannes-reimer-b9427819b?trk=author-info__article-link

⁹ « Between a Rock and a Hard Place: Ukrainian, Russian and Belarusian Evangelicals », *Evangelical Review of Theology*, (2022), 46:2, p. 101-110.

deze overtuigingen behoren. Reimer beschrijft de groeiende spanningen tussen Russische en Oekraïense evangelicals na de Sovjetperiode en de Oekraïense onafhankelijkheid. Oekraïense evangelicals begonnen zich te mengen in de politieke arena, in tegenstelling tot de Russen die zich bleven richten op zending en evangelisatie. De ontwikkeling van de Oekraïense staat heeft bijgedragen tot een pro-Oekraïens sentiment onder Oekraïense evangelicals vanaf de annexatie van de Krim en de Russische bezetting van verschillende oostelijke provincies, wat een zekere spanning met Russische evangelicals heeft aangewakkerd.

Er zijn echter wel pogingen tot eenheid geweest, vooral rond het verzet tegen de Byzantijnse opvatting van de staat en de rol van de Kerk daarin. Er zijn verschillende conferenties gehouden over dit onderwerp, in Moskou (2010) en in Kiev en Jeruzalem (2014). De spanning is toegenomen rond een zeker pro-Poetin sentiment in Rusland en de pro-Europese en pro-NAVO houding van de Oekraïners. Russische en Oekraïense evangelisten hebben echter een beroep gedaan op Poetin om de oorlog te stoppen.

In het verleden hebben Oekraïners militaire dienst geweigerd, terwijl deze kerken nu veranderd zijn in "actieve agenten van de oorlog". Net als sommige Russische (of Amerikaanse) evangelicals is de verleiding van nationalisme sterk voor Oekraïners.

Voor Reimer ligt een belangrijk deel van de oplossing in een afwijzing van nationalisme door de kerken, waar ze zich ook bevinden. "Moge de Heer Rusland en Oekraïne beschermen tegen dit soort nationalisme".

Het andere deel van de oplossing ligt in de *Missio Dei*, die ook een *missio politica* is.

Wat is het politieke engagement van de Kerk? Ze is geroepen om het koninkrijk van God te verkondigen en te werken aan de transformatie van mensen tot volgelingen van Christus [...]. Dit sluit haat jegens de vijand uit ten gunste van liefde, zoals Jezus deed¹⁰.

De missie van Christus

[...] was om de gebroken wereld met God te verzoenen [...], een zending van vrede voor hen die dichtbij en hen die veraf zijn [...]. De Kerk heeft geen andere zending. Het woord van verzoening is haar toevertrouwd¹¹.

Fernando Enns

Het derde gezichtspunt komt van Fernando Enns, een Duits mennonitisch theoloog, professor aan de Vrije Universiteit van Amsterdam en de Universiteit van Hamburg en lid van het centraal comité van de WCC. Hij is geboren in Brazilië, waar zijn grootvader emigreerde uit Oekraïne. Hij pleit voor "verantwoordelijke geweldloosheid"¹².

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ p. 110.

¹² Nous nous basons sur l'article d'Enns, « Verantwortungsbewusste Gewaltfreiheit. Christus als wahre „Zeitenwende“ in der Friedensethik“, *Amos International* 2/2023, p. 13-19.

Enns ontkent niet het recht van de Oekraïners om zichzelf te verdedigen. Toch probeert hij de kerken te laten nadenken over het evangelie. Zijn uitgangspunt is om God en de naaste lief te hebben. Voor velen is "naastenliefde" de rechtvaardiging om zware wapens naar de Oekraïners te sturen. Maar volgens Enns komt naastenliefde met een belangrijke kwalificatie. In de Bergrede vinden we het verbod om te doden en het gebod om je vijand lief te hebben.

Enns richt zich in de eerste plaats tot christenen en werpt de vraag op naar de reikwijdte van de woorden van het evangelie, waarbij hij vaak Bonhoeffer en het gevaar van goedkope genade aanhaalt.

Bedoelde "de gekruisigde" dat zijn geboden alleen gelden in tijden van vrede, maar dat ze in geval van geweld niet langer van kracht zijn? Deze geboden bieden een leidraad, vooral in tijden van dreiging, desoriëntatie en propaganda, vernietiging en moord. Maar de geloofwaardigheid ervan hangt af van degenen die dit evangelie belijden, geloven en ernaar handelen.

Bij het zoeken naar concrete mogelijkheden voor actie moeten we niet naïef de toepassingen van de Bergrede verwerpen, die ook verantwoordelijkheid opleggen voor het leven van onze vijanden¹³.

De Kerk mag zich niet te veel vereenzelvigen met de politiek van de naties waarin zij zich bevindt.

De Kerk moet niet denken dat ze geroepen is om de politiek van de intelligentste "macht" uit te vinden; ze moet zich niet in de eerste plaats richten op regeringen die oorlog voeren bij het zoeken naar opties voor actie. Ze moet aanwezig zijn waar lijden voelbaar is, waar nood echt is, waar mensen sterven en doden. Ze mag niet het evangelie van nationale of economische belangen prediken; ze mag zich nooit als volgzaam partner aanbieden aan de heersende elites.

Voor Enns zijn het probleem en de oplossing ervan geen zaak van de mennonieten, maar van alle kerken. Zoals elders in zijn geschriften verwijst hij naar de standpunten van de Wereldraad van Kerken met betrekking tot een rechtvaardige vrede en het zoeken naar geweldloze middelen. Hij volgt de christologische uitspraken van de *Verklaring over de weg van de rechtvaardige vrede*.

Ondanks vervolging en lijden bleef Jezus resoluut vasthouden aan zijn weg van nederigheid en actieve geweldloosheid, zelfs tot in de dood. Zijn toegewijde leven in dienst van de gerechtigheid leidde naar het kruis - een instrument van marteling en executie. Met Jezus' verrijzenis bevestigt God dat zulke vastberaden liefde, gehoorzaamheid en vertrouwen tot leven leiden. Gods genade stelt ons in staat om ons in te zetten voor de weg van het kruis, om discipelen te zijn en de prijs te dragen. (Verklaring over de weg van rechtvaardige vrede, WCC)

¹³ Nous n'avons pas une version de l'article dans sa pagination publiée.

Enns' oproep heeft geen zin buiten de katholiciteit van de Kerk.

Als de ene kerk of haar leiding militair geweld (hier zelfs tegen gedoopte broeders en zusters in het geloof) om politieke en nationalistische redenen meent te kunnen rechtvaardigen of goedkeuren, of als een andere kerk meent wapens te kunnen leveren tegen deze "vijand" om de ene partij tegen de andere te beschermen, dan wordt deze eenheid van de kerken zelf op gewelddadige wijze in twijfel getrokken [...] We zullen elkaar ter verantwoording moeten roepen als we Jezus' gebed in Johannes 17 niet willen veranderen in "goedkope eenheid".

Enns erkent de zwakte van het schrijven van goede teksten die niet gevolgd worden door concrete effecten.

Bij wijze van zelfkritiek is het goed om op te merken ... dat we in de WCC in de afgelopen jaren samen weliswaar prachtige verklaringen van "rechtvaardige vrede" hebben opgesteld, maar dat we er niet in zijn geslaagd om elkaar eerlijk en oprecht ter verantwoording te roepen, zoals het geval zou moeten zijn tussen "broeders en zusters" ...

Nochtans:

In het aangezicht van haat en de opzettelijke vernietiging van menselijk leven en de natuur door oorlog, zijn er geen eenvoudige antwoorden. Onbereflecteerde reacties zijn zelfvernietigend. Juist daarom is het zo beslissend om leiding te zoeken bij de "Gekruisigde", die "de Opgestane" is, en daarnaar te handelen, ook al lijkt dit "wereldvreemd" voor hen die deze gewelddadige wereld niet kunnen of willen zien in het licht van de werkelijkheid van Christus. Het is in Christus dat het ware "keerpunt" van elke vredesethiek heeft plaatsgevonden.

Slotbemerkingen

Het eerste geciteerde artikel laat zien hoe moeilijk het is vast te houden aan een geweldloze ethiek als men zich eenmaal in een oorlogssituatie bevindt, vandaar de noodzaak, volgens Searle, om het traditionele standpunt van de mennonieten te nuanceren.

De standpunten van Reimer en Enns lijken mij relevanter. Beiden erkennen impliciet dat als de oorlog eenmaal uitbreekt, het te laat is; het is duidelijk dat de kerken niet het nodige hebben gedaan om hun theologieën en ethiek te 'denationaliseren'. In Oekraïne is dit opnieuw een mislukking, en niet alleen voor het mennonitische pacifisme.

De relevantie van deze twee auteurs is dat ze op verschillende manieren erkennen dat dit geen mennonitisch probleem is, maar een oecumenisch probleem, een probleem van katholiciteit, een probleem van christelijke identiteit. Reimer riep op tot eenheid, op grond van zijn mennonitische overtuigingen, zijn Sovjet-ervaring, zijn kennis van de

Slavische evangelische wereld en zijn wortels in de World Evangelical Alliance. Hoewel deze eenheid niet zo groot is als die waartoe Fernando Enns opriep, is het de eenheid van de Russische en Oekraïense evangelische wereld, een eenheid die verder gaat dan nationalisme en die de Kerk erkent als verantwoordelijk voor de "bediening van vrede en verzoening".

Fernando Enns redeneert vanuit verschillende perspectieven: ten eerste vanuit een christologische vredesethiek die geworteld is in zijn mennonitische traditie. Hij probeert te reageren op de beschuldiging van onverantwoordelijkheid die vaak tegen zo'n standpunt wordt ingebracht. Ten tweede, puttend uit zijn lange oecumenische ervaring en zijn inzet voor de vrede binnen de WCC, vraagt hij de kerken eenvoudigweg niet de toezeggingen te vergeten die zij hebben gedaan voor een rechtvaardige vrede.

Hoewel het waar is dat "absoluut pacifisme" een moeilijke positie is om in te nemen, stellen wij de vraag andersom. Is de ethiek van de rechtvaardige oorlog werkelijk werkbaar? Waar is het werkelijk toegepast in plaats van gebruikt om oorlogen te zegenen? Zal er een dag komen waarop christenen samen zullen zeggen "Christus vraagt ons om niet te doden"?